

ΤΖΙΟΡΤΖΙΟ
ΝΤΕ ΚΙΡΙΚΟ,
Η επιστροφή
του Οδυσσέα
(1968)

«Ο Ρολάν Μπαρτ, στα *Αποσπάσματα του ερωτικού λόγου*, το 1977, μιλούσε για τους ρόλους των φύλων με τον ακόλουθο τρόπο: “Ιστορικά, φορέας του λόγου της απουσίας είναι η Γυναίκα: η Γυναίκα είναι μόνιμα εγκατεστημένη κάπου, ο Άντρας είναι κυνηγός, ταξιδιάρης· η Γυναίκα είναι πιστή (περιμένει), ο Άντρας είναι άστατος (αρμενίζει, “ψωνίζει”). Η Γυναίκα δίνει μορφή στην απουσία, επεξεργάζεται τη μυθοπλαστική της εκδοχή, και τούτο γιατί έχει καιρό στη διάθεσή της: υφαίνει και τραγουδά. Οι Κλώστριες, τα τραγούδια του Αργαλείου εκφράζουν την ακινησία (με τον χαρακτηριστικό ήχο του Ροδανιού) και ταυτόχρονα την απουσία (απόμακροι ρυθμοί ταξιδιού, ήχοι κυμάτων, καλπασμοί αλόγων)”.

Όταν ο διάσημος Γάλλος δοκιμιογράφος συντάσσει τα παραπάνω, ο φεμινισμός βρίσκεται στην αγωνιστική του κορύφωση. Κι όμως ο δεινός παρατηρητής των “σημείων” του καιρού του δεν υπονομεύει το σχήμα γυναίκα-στάση, άνδρας-κίνηση. Προσέχει βέβαια να μη μιλήσει για “φύση” παρά για “ιστορία” στην κατανομή των ρόλων ανδρών-γυναικών. Επειτα επεκτείνει την ιδιότητα της μορφοποίησης του κόσμου, αποδίδοντάς την όχι ακριβώς στη γυναίκα αλλά στη θηλυκή πλευρά του ανθρώπου. Με τον ένα ή τον άλλον τρόπο πάντως τα στερεότυπα δεν κλονίζονται.

Θα κλονιστούν στα τέλη του αιώνα. Πριν όμως δούμε την εξέλιξη αυτή, ας συνοψίσουμε τι έχουμε συναντήσει έως τώρα για το θέμα “ταξίδι” στην ιστορία της Πηνελόπης που ξετυλίξαμε.

Στις αρχές του 20ού αιώνα, η Κλεαρέτη Δίπλα, έφηβη ακόμα, ήθελε να γίνει Οδυσσέας, να ταξιδεύει αέναα και να μη γυρίσει ποτέ στο λιμάνι. Πράγματι, ήθελε να ταξιδεύει· αλλά ως Οδυσσέας. Επειτα, στον μεσοπόλεμο είδαμε την Πηνελόπη της Ελισαβέτας Μπαγκριάννα: Ω, πάρτε με σεις, αναρίθμητοι δρόμοι... Ήταν μονάχα μια ευχή. Την εποχή της Απελευθέρωσης μετά την Κατοχή, πάλι, στην Ελλάδα πολλές συγγραφείς έβαζαν τις γυναίκες ηρωίδες τους σε τροχιά ταξιδιού, δεν ταξίδευαν όμως ως Πηνελόπες παρά με άλλα ονόματα. Ο Σουηδός Εϋβιντ Γιούνσον το 1946 είχε βάλει όχι την Πηνελόπη του να ταξιδεύει αλλά την Ευρύκλεια.

Επόμενο βήμα: Η Οριάννα Φαλλάτσι στο μυθιστόρημα *Η Πηνελόπη στον πόλεμο*, το 1962, στέλνει την Πηνελόπη της έως την Αμερική· όμως η Πηνελόπη αυτή δήλωνε, ούτε λίγο ούτε πολύ, ότι δεν είχε σχέση με γυναικείες ιδιότητες και χαρακτηριστικά (ούτε ένα δάκρυ, έλεγε, δεν ήθελε να χύσει). Πότε λοιπόν η γυναίκα Πηνελόπη θα οικειοποιηθεί τον ρόλο της ταξιδεύτριας; Μήπως πρόκειται για κάτι αδύνατο; Η μεταμόρφωση αυτή συνιστά, αλήθεια, μια ανατροπή πολύ μεγάλη, σχεδόν ανυπόφορη για τον μύθο. Αν η Πηνελόπη μεταβληθεί σε ταξιδιώτισσα, τι θα μείνει από την ηρωίδα μας; Αν απολέσει όλα τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά της (και ένα από τα βασικότερα είναι η ακινησία/σταθερότητα), ποιος ο λόγος να χρησιμοποιείται το όνομά της; Πώς θα μεταμορφωθεί η Πηνελόπη σε ταξιδιώτισσα κόντρα σε όλες τις ενδείξεις και τις παραδόσεις;

Η απάντηση είναι αυτή ακριβώς: κόντρα. Το νόημα θα προκύψει από την αντιστροφή των ρόλων στο ζευγάρι: ο ρόλος του Οδυσσέα γίνεται τώρα ρόλος της Πηνελόπης, με αντίστοιχη “προσαρμογή” του Οδυσσέα

Η Πηνελόπη ταξιδιώτισσα

«Το Βήμα» δημοσιεύει σήμερα σε προδημοσίευση ένα απόσπασμα από το βιβλίο της καθηγήτριας Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης **Αγγέλας Καστρινάκη** «Μίλα, Πηνελόπη», το οποίο διερευνά τις τύχες του ομηρικού χαρακτήρα στη σύγχρονη δυτική λογοτεχνία

ΑΓΓΕΛΑ
ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ
Μίλα, Πηνελόπη!
Λογοτεχνικές
μεταμορφώσεις
της μυθικής ηρωίδας
στην Ελλάδα και
τον Δυτικό κόσμο
από τον 19ο αιώνα
ως τις μέρες μας

Πανεπιστημιακές
Εκδόσεις Κρήτης, 2023,
σελ. 424, τιμή 20 ευρώ

Το βιβλίο θα
κυκλοφορήσει το πρώτο
δεκαήμερο του Μαΐου.

**Η Πηνελόπη
θα ταξιδεύει,
ενώ ο Οδυσσέας
θα είναι πάντα
ακίνητοποιημένος.
Μπορεί
να ζει αργός,
τρωγοπίνοντας
στο παλάτι,
ή ακόμα και να
είναι πεθαμένος**

στον ρόλο της Πηνελόπης. Η Πηνελόπη θα ταξιδεύει, ενώ ο Οδυσσέας θα είναι πάντα ακίνητοποιημένος. Μπορεί να ζει αργός, τρωγοπίνοντας στο παλάτι, ή ακόμα και να είναι πεθαμένος. Ή να μην ενδιαφέρεται για τον έξω κόσμο. Ή να ανατρέφει αυτός τον παιδί τους, ενώ η Πηνελόπη ταξιδεύει για δουλειές.

Μήπως αυτή την εποχή δεν θεοπίστηκε σε ορισμένες χώρες της Ευρώπης η δυνατότητα, για τα νεαρά ζευγάρια που αποκτούν παιδί, να εργάζεται η γυναίκα ενώ ο άντρας να μένει στο σπίτι για τη φροντίδα του;

[...]
Φαντασιακά ταξίδια στην τέχνη

Ας παρακολουθήσουμε όμως τώρα τη σταδιακή κατάκτηση του ταξιδιού εκ μέρους των γυναικών. Ενας τίτλος του 1980 γεννά μεγάλες προσδοκίες: *Τα ταξίδια της Πηνελόπης*. Πρόκειται για μια συλλογή της Κουβανής ποιήτριας Χουάνα Ρόσα Πίτα, η οποία, γεννημένη το 1939 στην Αβάνα, ζει από το 1961 στις ΗΠΑ. Δίνω δύο στροφές από ένα μεγάλο σύνθεμα:

Ποιος θα τραγουδήσει τα αναρίθμητα ταξίδια σου
Πηνελόπη:
ο Οδυσσέας σου δεν ήταν παρά ένα παιδάκι
που πλατσούριζε στα νερά μιας πηγής

κι εσύ ακίνητη ταξιδεύτρια απλωνόσουν
σαν αχτίδα φωτός πάνω στο ύφασμα
το κλεμμένο από τους θεούς:
κεντημένο όνειρο το όνειρο
*

Νήμα που αντέχει σε βοριάδες
και απουσίες
καμωμένο από ίνες σιτηρών...
Κι ενώ ο άντρας σου με την εύθραυστη ευφυΐα
μετακινούσε από το νησί τη σκιά του
εσύ –μέγιστη υφάντρα– έπλεκες
στη συμπαθητική μνήμη του
το σιωπηλό θαύμα ενός νησιού.

Η Πηνελόπη της Χουάνα Ρόσα Πίτα είναι εντέλει μια ακίνητη ταξιδιώτισσα. Φαντασιακά τα ταξίδια της, μονάχα. Αναρίθμητα,

άξια να τραγουδηθούν –σίγουρα έχει έρθει ο καιρός να γίνουν και αυτά τραγούδι–, όμως παραμένουν ταξίδια στον εσωτερικό χώρο. Ουσιαστικά “ταξίδι” της Πηνελόπης αυτής είναι η τέχνη. Μια τέχνη υψηλή, κλεμμένη κατευθείαν από τους θεούς. Η Πηνελόπη γίνεται σχεδόν μια γυναίκα-Προμηθέας (αφού “κλέβει”), φως η ίδια. Οχι λίγη αυτοπεποίθηση, με άλλα λόγια.

Η ποιήτρια αντιμετωπίζει τον Οδυσσέα με συγκατάβαση και ελαφριά προστατευτικότητα. Ο διάσημος ήρωας δεν είναι παρά ένα παιδάκι που τσαλαβουτάει στα ρηχά, ένας εύθραυστος άνθρωπος παρ’ όλη την υψηλή νοημοσύνη του. Η γυναίκα, αντίθετα, είναι ο ισχυρός παράγοντας, μια αχτίδα, ένας ήλιος· ήλιος και για τον Οδυσσέα, που απλώς “μετακινεί τη σκιά του”. Την ίδια στιγμή, η Πηνελόπη υφαίνει το θαύμα της ζωής, το θαύμα της καθημερινότητας. Το ταξίδι, εφόσον τίθεται ως όρος, ανεβαίνοντας μάλιστα στον ίδιο τον τίτλο της συλλογής, φαίνεται πως έχει αρχίσει πλέον να απασχολεί τις γυναίκες ως δυνατότητα του φύλου τους. Ακόμα όμως διαστάζουν να το διεκδικήσουν στην κυριολεξία του. Το σκέφτονται μόνο ως μεταφορά. Από τη μεταφορά στην κυριολεξία ωστόσο η απόσταση αργά ή γρήγορα θα καλυφθεί».

Την Παρασκευή 5 Μαΐου 2023, στο πλαίσιο της 19ης Διεθνούς Εκθεσης Βιβλίου Θεσσαλονίκης, η συγγραφέας θα συνομιλήσει για το βιβλίο με τον Βασίλη Βασιλειάδη, επίκουρο καθηγητή του Τμήματος Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Περίπετρο 13, αίθουσα «Αλκη Ζέη», ώρα 21.00).